

حسن نیت در حقوق ایران

ناصر کاتوزیان*

استاد گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

محمدهادی عباسزاده

دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۷/۲۵ - تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۸/۲۹)

چکیده

اجرای قانون بدون توجه به ویژگی‌های روحی و شخصی افراد، به نتایج ناعادلانه منجر می‌شود. اخلاق این روند را برنمی‌تابد و تعدیل خشکی قواعد حقوقی را توصیه می‌کند. هرچند بایدها هست‌ها را به رسمیت می‌شناسند، تغییر می‌دهند یا ترد می‌کنند، هست‌ها نیز خود را بر بایدها تحمیل می‌کنند و آن‌ها را تغییر می‌دهند. این کارکرد با جلوگیری از اجرای ناعادلانه قانون، همانند دریچه اطمینان، کارکرد مطلوب و عادلانه حقوق را تضمین می‌کند. حسن نیت یکی از قواعد اخلاقی است که خود را بر حقوق تحمیل کرده است. حسن نیت مفهومی کلی و انعطاف پذیر است و در حقوق در معانی مختلف به کار رفته است. این اصل در حمایت از اشخاص دارای حسن نیت، خشکی قواعد حقوقی را تعدیل و بایدها را اصلاح می‌کند. حسن نیت مترادف جهل به عیب حقوقی است که شخص با جهل به آن، عملی را انجام می‌دهد، همچنین در قراردادهای در معنای گفتار و رفتار صادقانه به کار می‌رود. معنای نخست، خشکی قواعد حقوقی را در مورد متصرف دارای حسن نیت تعدیل می‌سازد و مفهوم دوم در قراردادهای، معیاری برای ارزیابی رفتار متعاملین ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی

اعتقاد مشروع، تصرف، حسن نیت، سوء نیت، گفتار و رفتار صادقانه.

مقدمه

با وجود اهمیت حسن نیت، مفهوم، آثار و کارکرد آن در بخش‌های متفاوت حقوق مدنی مبهم است. در برخورد با این اصل حقوقی نظریه‌های نادرستی ارائه می‌شود. گروهی بدون توجه به مفهوم و آثار حسن نیت، معتقدند که حسن نیت در فقه و حقوق ایران به غیر از مصادیق استثنایی جایگاهی ندارد. آن‌ها هرگونه سخن درباره حسن نیت و استدلال بر وجود آن را نادرست دانسته، این تلاش را وارد کردن مفاهیم غربی در حقوق ایران می‌دانند. برخی دیگر بر این باورند که حسن نیت در حقوق ایران وجود دارد و جایگاه آن را تا حد نقش حسن نیت در حقوق سایر کشورها بالا می‌برند. به نظر می‌رسد با بررسی مفهوم و آثار حسن نیت، می‌توان نظریه درستی درباره جایگاه آن در حقوق ایران ارائه کرد. به این منظور، نخست باید مفهوم و آثار حسن نیت تبیین شود و سپس با مصادیق آن در حقوق ایران تطبیق گردد. در این مقاله سعی می‌شود با بررسی مفهوم آثار حسن نیت در باب تصرف و قراردادها آشنا شویم و جایگاه آن را در حقوق ایران مشخص کنیم. به همین دلیل مفهوم و آثار حسن نیت را در حقوق فرانسه بررسی کرده، آن را با حقوق ایران تطبیق می‌دهیم.

گفتار نخست - مفهوم و مبنای حسن نیت

حسن نیت مفهومی کلی و انتزاعی است و به شمار کارکردهای آن در حقوق معنای متفاوت دارد (فوره، ۱۹۳۶، ص ۱۲۴)؛ به همین دلیل ارائه تعریف جامع و مانع از آن دشوار است. حسن نیت را بیانگر اعتقاد یا اراده انطباق عمل شخص با حقوق می‌دانند که این حالت به وی اجازه می‌دهد از حاکمیت قانون و خشکی قواعد حقوقی رهایی یابد (کرونو، ۱۹۹۲، ص ۱۰۵). حسن نیت بیانگر رفتار صادقانه و شرافتمندانه است که با معیار اخلاقی ارزیابی می‌شود (گستن، ۱۹۹۳، ص ۲۲۸). قانون‌گذار در پی تحقق عدالت و انصاف در روابط حقوقی با معیار حسن نیت، اخلاق را در آن روابط حاکم می‌نماید و با تعدیل خشکی قواعد حقوقی احکام، از اشخاص دارای حسن نیت در مقابل آثار زیان‌بار قانون حمایت می‌کند.

۱. مفهوم حسن نیت

به تبع حقوق آلمان دو مفهوم برای حسن نیت بیان می‌شود؛ حسن نیت ناشی از جهل، و حسن نیت ناشی از رفتار.

الف) حسن نیت ناشی از جهل

این مفهوم حسن نیت جنبه ذهنی و روانی دارد و از نظر آگاهی و جهل اشخاص بررسی می‌شود. حسن نیت، جهل نسبت به یک موضوع یا شرایطی است که مانع از دادن اثر کامل به وضع حقوقی می‌شود یا اعتقاد نادرست به وجود وضع حقوقی معتبر است. در این مفهوم، حسن نیت باعث می‌شود درباره شخصی که با حسن نیت عملی را انجام داده، حکم تعدیل شده اجرا گردد، نه حکم قانونی که در حالت طبیعی قابل اجراست و به این وسیله خشکی و شدت حکم قانون تعدیل می‌شود (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۱). مانند وطی به شبهه و تصرف با حسن نیت که به دلیل ناآگاهی شخص به وضع واقعی، خشکی قواعد حقوق تعدیل می‌گردد؛ یعنی به جای اینکه در مورد شخصی که دچار اشتباه شده، احکام رابطه نامشروع یا غضب اجرا شود، خشکی آن احکام تعدیل می‌گردد. حسن نیت در این مفهوم یا از جهل و ناآگاهی شخصی نشئت می‌گیرد یا ظاهری فریبنده شخص را به اشتباه می‌اندازد؛ مانند مالکیت ظاهری یا وکالت ظاهری.

ب) حسن نیت ناشی از رفتار

در این مفهوم، حسن نیت به معنای گفتار و رفتار صادقانه است و در مقابل آن، تقلب و نیرنگ قرار دارد. در این کارکرد، حسن نیت یک قاعده رفتاری برای ارزیابی رفتار و گفتار متعاملین از زمان شروع مذاکرات پیش قراردادی تا خاتمه قرارداد ارائه می‌دهد. حسن نیت ایجاب می‌کند اشخاص در قراردادها با صداقت و دلسوزی رفتار کنند و از نیرنگ و تقلب بپرهیزند. حسن نیت در قراردادها به اعتقاد ذهنی و روانی اشخاص نمی‌پردازد، در این فرض گفتار و رفتار آنان معیار داوری قرار می‌گیرد (بکوارت، ۱۹۲۸، ص ۶۹).

۲. مبنای حسن نیت

هدف اخلاق رفع رذیلت‌ها و ایجاد جامعه فاضله است. حسن نیت به عنوان قاعده اخلاقی در مورد رفتار اشخاص قضاوت می‌کند. سوء نیت ناپسند و حسن نیت فضیلت شمرده می‌شود. با حاکمیت حسن نیت در حقوق، قواعد آن شکل اخلاقی به خود می‌گیرد. لیکن حکومت حسن نیت و طرد سوء نیت فقط به دلیل حکومت اخلاق در قواعد حقوقی نیست، بلکه باید مصلحت عالی را جست. اعتماد مبنا و اساس روابط حقوقی را تشکیل می‌دهد و الزامات حقوق باید از این اعتماد حمایت کند، در گسترش آن اهتمام ورزد. حمایت از حسن نیت، حمایت از اعتماد عمومی را به همراه دارد. برای مثال در تصرف اموال، دو نفع متعارض، یعنی منافع مالک واقعی و منافع شخص با حسن نیت، در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرد. متصرف دارای

حسن نیت در اثر اشتباه مشروع و با جهل به وضع واقعی، در مال تصرف می‌کند. الزام او به جبران خسارات مالک واقعی به معنای نادیده گرفتن تقصیر و یا سهل‌انگاری مالک واقعی است. الزام متصرف دارای حسن نیت به پرداخت بدل منافع، بدل مال و نفی حق مطالبه هزینه‌های نگهداری، منصفانه نیست؛ زیرا وی تقصیری مرتکب نشده است و حقوق نیز هیچ‌گونه ابزاری برای آگاهی از وضع واقعی در اختیار وی قرار نمی‌دهد. شخص دارای حسن نیت رفتار متعارفی دارد و هر شخص دیگری در جایگاه او همین‌گونه اقدام می‌کرد. انصاف و عدالت، ضمان شخص با حسن نیت را نمی‌پذیرد. این حکم منصفانه، امنیت داد و ستد، رونق معاملات و گردش آسان ثروت را به همراه دارد. این الزامات از حاکمیت حسن نیت در روابط حقوقی حمایت می‌کند. پس هرچند حسن نیت حکمی منصفانه است و انصاف از منابع حقوق به شمار نمی‌رود و فقط حکم استثنایی ارائه می‌کند و به موجب آن در برخی موارد معین حکم طبیعی حقوق به موجب نص خاص اجرا نمی‌شود، ولی حسن نیت در حقوق به اصل حقوقی تبدیل شده است و در بیشتر شاخه‌های حقوق کاربرد دارد.

حسن نیت به معنای گفتار و رفتار صادقانه، یکی از ابزارهای تأمین‌کننده امنیت حقوقی در قراردادهاست و می‌توان آن را مبنای حفظ نظام حقوقی معاملات دانست. حسن نیت در قراردادها متضمن گفتار و رفتار صادقانه است، نه صرف اعتقاد ذهنی و روانی. حسن نیت با ارائه یک معیار نوعی، همانند پدر دلسوز خانواده، متعامل خوب و دلسوز را برای ارزیابی رفتار درست متعاملین ارائه می‌کند و با این معیار نوعی به داوری عملکرد متعاملین می‌پردازد (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۲).

گفتار دوم - حسن نیت در حقوق مدنی

حسن نیت به عنوان اصل حقوقی در بیشتر باب‌های حقوق مدنی اجرا می‌شود، ولی در دو باب مالکیت و معاملات نمود بیشتری دارد که در این گفتار به بررسی آن می‌پردازیم.

۱. حسن نیت و مالکیت

یکی از موارد کاربرد حسن نیت، تصرف اموال است. اشخاص در مبادله اموال با اعتماد به وضع ظاهری، معامله می‌کنند. وضع ظاهری ممکن است با واقع منطبق یا مغایر باشد. احراز مغایرت به معنای انجام معامله نسبت به مال غیر است. تصرف در مال غیر ممکن است با حسن نیت و یا سوء نیت باشد. تصرف با حسن نیت به معنای جهل یا تصور اشتباه متصرف به وضع واقعی است (بکوارت، ۱۹۲۸، ص ۷۰)؛ یعنی متصرف از عیب عمل حقوقی ناقل مالکیت مانند تعلق مال به غیر آگاه نیست و با ناآگاهی در مال غیر تصرف می‌کند. ولی متصرف دارای سوء نیت، با آگاهی

از عیب حقوقی در مال تصرف می‌کند. معیار داوری حسن نیت و سوء نیت متصرف، زمان تصرف در مال است و برای ارزیابی آن به بررسی زمان تملک مال و آگاهی یا جهل وی از عیب عمل حقوقی در زمان شروع تصرف در مال می‌پردازند و ضرورتی ندارد حسن نیت شخص در مدت تصرف ادامه داشته باشد (مواد ۵۵ و ۲۲۶۹ ق.م.ف.ا). حسن نیت در مالکیت مفروض است و مدعی سوء نیت باید آن را (آگاهی از وجود عیب حقوقی در زمان تصرف مال) اثبات کند (ماده ۲۲۶۸ ق.م.ف.ا) (ووین، ۱۹۳۹، ص ۳۰۳). حقوق در حمایت از متصرف دارا یحسن نیت، احکام برخی قواعد حقوقی را که برای حمایت از مالکیت اشخاص وضع شده است، اصلاح می‌کند. در اینجا آثار تصرف همراه با حسن نیت و تصرف با سوء نیت و سپس جایگاه آن‌ها در حقوق ایران را ذکر می‌کنیم.

۱.۱. آثار تصرف همراه با حسن نیت

احکام تصرف با حسن نیت و تصرف با سوء نیت از نظر ضمان عین، ضمان منافع، رد ثمن معامله و هزینه‌های اداره مال، تفاوت دارد.

الف) ضمان عین. حق مالکیت به عنوان کامل‌ترین حق عینی، حق تقدم و حق تعقیب را به همراه دارد. مالک می‌تواند مال خود را در دست هر شخصی که باشد، پس بگیرد و در صورت تلف، بدل و منافع آن را مطالبه کند. هر متصرفی باید عین مال و در صورت تلف، بدل آن را به مالک رد کند. در ضمان متصرف نسبت به رد عین مال، علم و جهل او تأثیری ندارد. حسن نیت متصرف مانع رد مال به مالک واقعی نیست، لیکن ضمان متصرف به رد بدل آن (مثل یا قیمت) در صورت تلف مال، به خصوص اگر مال در اثر قوه قاهره و بدون تقصیر متصرف تلف شود، منصفانه و عادلانه نیست. حسن نیت متصرف، ضمان وی به رد بدل مال را از بین می‌برد. در حالت طبیعی متصرف باید عین و یا بدل مال را به مالک واقعی رد کند، ولی حسن نیت خشکی این حکم قانونی را در مورد متصرف دارای حسن نیت تعدیل می‌سازد و به موجب آن اگر مال بدون تقصیر متصرف تلف شده باشد، ضمان رد بدل از ذمه متصرف دارای حسن نیت ساقط می‌شود. برعکس، متصرف دارا یسوء نیت ضامن تلف مال حتی در اثر قوه قاهره است^۳ (تره، سیملر، ۲۰۰۲، ص ۸۳).

1- Art.2269. Code Civil: Il suffit que la bonne foi ait existé au moment de l'acquisition.

2- Art.2268. Code Civil: La bonne foi est toujours présumée, et c'est à celui qui allègue la mauvaise foi à la prouver.

3- Art.1379. Code civil: Si la chose indument reçue est un immeuble ou un meuble corporel, celui qui l'a reçue s'oblige à la restituer en nature, si elle existe, ou sa valeur, Si elle est périmée ou détériorée par sa faute; il est même garant de sa perte par cas fortuit, s'il a reçu de mauvaise foi

ب) **ضمان منافع.** منافع مال به تبع عین، متعلق به مالک است و متصرف علاوه بر رد عین یا بدل، باید منافع استفاده شده و از بین رفته را به مالک رد کند. جهل و آگاهی اشخاص در این حکم تأثیر ندارد، لیکن اگر حسن نیت را بپذیریم، تدبیری منطبق با عدالت و انصاف ارائه می‌گردد. الزام متصرف دارای حسن نیت به رد منافع مال، حکمی غیرمنصفانه است. منافع مال به تدریج ایجاد می‌شود و متصرف از آن استفاده می‌کند و یا تفویض می‌شود. الزام متصرف به رد بدل آن به مالک، پاداشی به تقصیر و یا سهل‌انگاری مالک واقعی و مکافات شخص دارای حسن نیت است، زیرا چنین شخصی هیچ‌گونه تقصیری مرتکب نشده و رفتاری متعارف و با صداقت داشته است و هر شخصی در جایگاه وی نیز چنین رفتار می‌کرد. حقوق برای تسهیل گردش ثروت، عمل به ظاهر ناشی از تصرف را معتبر می‌داند. حسن نیت در رفع تراحم منافع مالک واقعی و متصرف دارای حسن نیت، خشکی قواعد حقوقی را به نفع چنین متصرفی تغییر می‌دهد و وی را ضامن منافع نمی‌داند (ماده ۵۴۹ ق.م.ف.؛ ووبین، ۱۹۳۹، ص ۳۲۵). لیکن متصرف دارای سوء نیت باید منافع استفاده و تفویض شده مال را به مالک رد کند (وانل، ۱۹۷۶، ص ۶).

ج) **رد ثمن معامله.** معامله به مال غیر نافذ نیست و نفوذ آن به اجازه مالک بستگی دارد. با رد معامله فضولی، فروشنده و خریدار به عنوان غاصب یا در حکم غاصب، باید عین و یا بدل آن و منافع مال را به مالک رد کنند و آنان در مقابل مالک مسئولیت تضامنی دارند. حسن نیت خشکی این احکام را تعدیل می‌کند. اگر متصرف دارای حسن نیت مال را بفروشد، وی فقط باید ثمن را به مالک رد کند؛ خواه از ارزش واقعی مال بیشتر باشد یا کم‌تر. ولیاگر متصرف دارای سوء نیت مال را به قیمتی بیشتر از ارزش واقعی بفروشد، باید ثمن را و اگر آن را به قیمتی کم‌تر از ارزش واقعی بفروشد، باید ارزش واقعی را به مالک بپردازد (ماده ۱۳۸۰ ق.م.ف.؛ ویل، ۱۹۷۴، ص ۳۰۲).

د) **هزینه‌های اداره مال.** شخص نمی‌تواند به بهانه اداره و نگهداری مال دیگری آن را تصرف و سپس هزینه‌های اداره را از مالک مطالبه کند. اداره مال غیر، حکمی استثنایی است (ماده ۳۰۶ قانون مدنی) که در غیر این صورت، شخص حق مطالبه هزینه‌ها را ندارد. در حقوق فرانسه، متصرف در هر صورت می‌تواند هزینه‌های نگهداری مال را از مالک مطالبه نماید و حسن نیت و سوء نیت مدیر تأثیری در این حکم ندارد (ماده ۱۳۸۱ ق.م.ف.؛).

1-Art.549. Code Civil: Le simple possesseur ne fait les fruits siens que dans le cas où il possède de bonne foi. Dans le cas contraire, il est tenu de restituer les produits ....

2-Art. 1380. Code civil: "Si celui qui a reçu de bonne foi a vendu la chose, il ne doit restituer que le prix de la vente".

3-Art. 1381. Code civil: "Celui auquel la chose est restituée, doit en rendre compte, même au possesseur de bonne foi, de toutes les dépenses nécessaires et utiles qui ont été faites pour la conservation de la chose".

۲.۱. تصرف با حسن نیت در حقوق ایران

با نگاه اجمالی به احکام غصب و معامله فضولی، متوجه می‌شویم که قانون‌گذار با تبعیت از فقه امامیه، ارزش زیادی برای حق مالکیت قائل شده است. حسن نیت و سوء نیت متصرف، تأثیری در مسئولیت ویدر مقابل مالک ندارد. اولی غاصب و دومی در حکم غاصب است و هر دو در مقابل مالک مسئولیت عینی دارند. در حقوق ایران شخص نمی‌تواند به غیر از شرایط مقرر در ماده ۳۰۶ قانون مدنی هزینه‌های اداره مال را مطالبه نماید. با وجود این، ماده ۳۰۵ قانون مدنی که کم‌تر مورد توجه قرار گرفته، متصرف دارای حسن نیت را سزاوار دریافت این هزینه‌ها می‌داند. این ماده را می‌توان یکی از مصادیق مهم حسن نیت در تصرف اموال دانست. در حقوق ایران حمایت از حق مالکیت در حدی است که حرمت مال را هم‌شأن حرمت دم می‌دانند. سؤال این است، آیا تفاوتی بین حسن نیت و سوء نیت متصرف وجود ندارد و در فقه امامیه به حسن نیت توجه نمی‌شود؟ در پاسخ باید گفت:

الف) مطابق قاعده ید، متصرف مال مالک است و برای اثبات مالکیت نیازی به ارائه دلیل دیگری نیست. با طرد اعتبار تصرف، اثبات مالکیت دشوار و حتی غیرممکن می‌شود و به همین دلیل از آن به اثبات شیطانی یاد می‌گردد. یکی از دلایل نقلی اعتبار تصرف، خبر منقول از امام صادق (ع) است. دقت در مفاد حدیث، اهمیت تصرف، اعتماد به ظهور ناشی از آن و توصیه به عمل بر آن را مشخص می‌سازد. ضمانت اجرای طرد آن، ایجاد هرج و مرج در بازار مسلمین و جامعه بسط آن روز مسلمانان اعلام شده است. هدف متعالی این روایت با حمایت از کسی که به مفاد آن عمل می‌کند تحقق می‌یابد. سفارش به عمل به ظاهر تصرف، متضمن حمایت از عمل‌کننده به این توصیه است؛ در غیر این صورت، آن هدف متعالی محقق نمی‌شود و هرج و مرج بازار مسلمانان را فرا می‌گیرد. اگر شخصی را به عمل مطابق امری سفارش کنیم، ولی بعد از عمل آن شخص را نه تنها حمایت نکنیم، بلکه مسئولیت شدیدی بر او تحمیل سازیم، نوعی نقض غرض پیش می‌آید. بنابراین از مفاد خبر یادشده می‌توان لزوم حمایت از متصرف دارای حسن نیت را، حتی پس از احراز واقع، استنباط کرد.

ب) مطابق قاعده رفع، یکی از اسباب رافع مسئولیت جهل (مالایعلمون) است. در باب مالکیت، متصرف دارای حسن نیت به کسی گفته می‌شود که نسبت به عیب و مانع حقوقی جاهل است و در اثر این جهل و با اعتماد به ظاهر در مال غیر تصرف می‌کند، لیکن بعداً وضع واقعی و تعلق مال به غیر کشف می‌شود. ضمانت شخص جاهل و مسئول دانستن وی، به خصوص در مقابل خسارات ناشی از حوادث قهری، قبیح است. هرچند سند و دلالت قاعده علی‌الید بر ضمانت شخص دارای حسن نیت ضعیف است، با وجود این، تبیین تعارض آن با قاعده رفع ضروری به نظر می‌رسد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶، ص ۱۵۳).

ج) برای نشان دادن اهمیت حق مالکیت، آن را هم‌ردیف خون می‌دانند (حرمت مال المسلم کجرمه دمه). در این راستا احکام مالکیت هم باید در حکم احکام خون و حتی خفیف‌تر از آن باشد. ولیبا بررسی احکام آن دو متوجه می‌شویم که از فرع (مالکیت) بیشتر از اصل (خون) حمایت می‌شود، زیرا در مجازات متجاوز به حق مالکیت، آگاهی و جهل او تفاوت ندارد و قصد او در نظر گرفته نمی‌شود، لیکن در باب خون، شارع با توجه به نوع قتل، آن را به عمد، شبه‌عمد و خطا تقسیم کرده و در دو قسم اخیر احکام خفیف‌تری وضع کرده است. در واقع قاتل حسب مورد به قصاص و یا پرداخت دیه محکوم می‌شود و در برخی موارد مسئول پرداخت دیه شخصی غیر از قاتل است. در صورتی که متصرف مال غیر نسبت به تعلق مال به غیر، آگاه باشد یا جاهل، با ضمانت اجرای یکسان و شدید مواجه می‌شود.

د) در بیشتر مواردی که مال غیر در تصرف شخص دارای حسن نیت قرار می‌گیرد، می‌توان کوتاهی مالک را در نگهداری مال مشاهده کرد. تقصیر و یا لاقصو وی در نگهداری مال سبب خروج مال از تصرف می‌شود و در اثر آن، مال در اختیار اشخاص دیگر قرار می‌گیرد. با مسئول دانستن متصرف دارای حسن نیت، نه فقط به عملکرد مالک واقعی توجه نمی‌کنیم، بلکه پاداشی برای تقصیر و یا سهل‌انگاری وی در نظر می‌گیریم.

از سوی دیگر، اشخاص برای احراز مالکیت فروشنده، ناگزیر باید به تصرف وی اعتماد نمایند و ابزار دیگری برای آگاهی از درستی مالکیت فروشنده ندارند. از یک سو وی به عمل بر طبق ظاهر سفارش می‌شود و از سوی دیگر با احراز واقع، تنها رها می‌شود و تاوان عمل متعارف وی مسئولیت عینی است؛ در حالی که نمی‌توان هیچ‌گونه تقصیر و قصوری به وی نسبت داد. رفتار وی همانند هر شخص دیگری در همان شرایط است. حقوق نیز در ارائه ابزاری برای آگاهی از وضع واقعی ناتوان است. مسئول دانستن چنین شخصی منصفانه و عادلانه نیست؛ به‌خصوص با در نظر گرفتن اینکه با تحمیل این ضمانت اجرایی سنگین بر متصرف دارای حسن نیت، نه فقط تقصیر و قصور مالک را نادیده می‌گیریم، بلکه با به رسمیت شناختن مسئولیت عینی برای متصرف دارای حسن نیت در مقابل مالک، پاداشی ناروا به مالک سهل‌انگار می‌دهیم.

از این مطالب اهمیت خبر معصوم (ع) در اعتبار تصرف و سفارش به عمل بر طبق ظهور ناشی از تصرف و حمایت کامل از این تصرف بیشتر نمایان می‌شود. در واقع عمل به مفاد خبر، متضمن حمایت از متصرف دارای حسن نیت است؛ وگرنه نوعی تناقض پیش خواهد آمد. هرچند اعتبار قاعده ید در ماده ۳۵ قانون مدنی تا اماره ساده تنزل کرده است و در تعارض با هر دلیل دیگری اعتبار خود را از دست می‌دهد، لیکن از کلام معصوم (ع) این‌گونه برداشت

می‌شود که تصرف اعتبار زیاده‌تری دارد و می‌توان آن را همانند یک فرض قانونی دانست که خود حقیقت فرض می‌شود.

۲. حسن نیت و قرارداد

حسن نیت در قرارداد به معنای گفتار و رفتار صادقانه متعاملین پیش از انعقاد قرارداد تا پایان آن است. حسن نیت در قراردادها تا آن حد اهمیت دارد که آن را به عنوان اصل کلی حقوقی و راهبردی، در کنار و حتی جایگزین اصل حاکمیت اراده می‌دانند (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۲). حسن نیت در قراردادها در مرحله انعقاد قرارداد و اجرای آن مطرح می‌شود.

۲.۱. مرحله انعقاد قرارداد

حسن نیت در مرحله وقوع قرارداد از دو جهت متمایز مدنظر قرار می‌گیرد. گفتگوهای پیش قراردادی باید با حسن نیت باشد و در هنگام وقوع قرارداد، حسن نیت از قصد و رضای قراردادی حمایت می‌کند.

الف) حسن نیت در مذاکرات پیش از وقوع قرارداد. حسن نیت به معنای گفتار و رفتار صادقانه، از قصد و رضای قراردادی متعاملین حمایت می‌کند. حسن نیت ایجاب می‌کند گفتگوی اشخاص درباره انجام معامله با حسن نیت انجام شود. حسن نیت در حمایت از قصد قراردادی اشخاص، دو تعهد متمایز بر آنان تحمیل می‌کند:

- **تعهد به صداقت.** مذاکرات پیش قراردادی در فرض فقدان پیش قرارداد، متضمن تعهد به ادامه مذاکره و انعقاد قرارداد نیست. اشخاص می‌توانند از ادامه مذاکره و انعقاد قرارداد منصرف شوند. ولی حسن نیت ایجاب می‌کند اشخاص گفتار و رفتار صادقانه داشته باشند. تعهد به صداقت متضمن آن است که اشخاص صادقانه رفتار کنند. رعایت صداقت به خصوص در انصراف از قرارداد معنا می‌یابد. برای مسئولیت منصرف همانند سوءاستفاده از حق، تقصیر عمدی شرط نیست، بلکه صرف تقصیر کافی است و آن را می‌توان سوء نیت شخص دانست. پس اگر شخص اراده واقعی برای انجام مذاکره و عقد قرارداد نداشته باشد و بی‌جهت امیدی در مخاطب خود ایجاد کند، به معنای اقدام با سوء نیت است و باید خسارات طرف مقابل را جبران کند (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۳).

- **تعهد به حفظ اسرار قراردادی.** اشخاص در جریان مذاکرات پیش قراردادی، برای جلب رضایت مخاطب موضوع معامله را توصیف، و مسائل مهمی از جمله اسرار تجاری، دانش فنی و امور مالی را مطرح می‌کنند. حتی اگر گفتگو به انعقاد قرارداد نینجامد، حسن نیت ایجاب می‌کند اطلاعات تجاری افشاشده در مذاکرات پیش قراردادی همچنان سری باقی بماند و در

اختیار اشخاص ثالث قرار نگیرد. اسرار تجاری امتیاز رقابتی و با ارزشی هستند که سوءنیت و انتقال آن اسرار به دیگری، مسئولیت مدنی شخص متخلف را به همراه دارد (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۴).

ب) **حسن نیت در انجام معامله.** حسن نیت نه تنها بر گفتگوهای پیش قراردادی حکومت می‌کند، بلکه هدف آن به نتیجه رسیدن گفتگوها و وقوع قرارداد است. حسن نیت در حمایت از قصد و رضای قراردادی، ایجاب می‌کند قصد و رضا به صورت واقعی و واضح ارائه گردد.

- **رضای واقعی.** حسن نیت ایجاب می‌کند اشخاص در انجام معامله صداقت داشته باشند و از خدعه، نیرنگ و فریبکاری بپرهیزند؛ به عبارت دیگر قصد و رضای واقعی به انجام معامله با صداقت در رفتار و گفتار محقق می‌گردد. برعکس فریبکاری قصد و رضا را معیوب ساخته، ضمانت اجرای آن، بطلان معامله و یا ایجاد حق فسخ برای زیان‌دیده‌هاست. حسن نیت ایجاب می‌کند اشخاص از شرایطی که دیگری در آن گرفتار شده طمع نورزند و دنبال سود گزاف نباشند؛ در غیر این صورت به دلیل سوءاستفاده از اضطرار، آن معامله تعدیل شده یا برای زیان‌دیده حق فسخ ایجاد می‌شود. به همین دلیل ماده ۱۷۹ قانون دریایی ایران قرارداد کمک و نجات را که با هدف سوءاستفاده از اضطرار و یا حیله و تقلب منعقد شده باشد، قابل ابطال و تغییر می‌داند.

- **رضای آشکار.** رضای واقعی به انجام معامله با توصیف درست موضوع قرارداد محقق می‌شود. حسن نیت در حمایت از قصد قراردادی متضمن تعهدی است که شخص را از تدلیس، پوشاندن عیب و القای اشتباه در مخاطب منع می‌کند. همچنین حسن نیت ایجاب می‌کند اطلاعات قراردادی به مخاطب تسلیم شود. اگر اشخاص حسن نیت به معنای گفتار و رفتار صادقانه نداشته باشند، حقوق با ضمانت اجرای فسخ یا بطلان، از شخص دارای حسن نیت حمایت می‌کند. برای مثال اگر فروشنده با نقض تعهد صداقت تدلیس نماید و یا مبیع معیوب عرضه شود، برای خریدار حق فسخ ایجاد می‌شود. ماده ۱۲ قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ ش، رعایت کمال حسن نیت را لازم می‌داند و بیمه‌گذار را از اظهار کذب نهی می‌کند و ضمانت اجرای خدعه و نیرنگ، بطلان عقد بیمه و تعلق حق بیمه به بیمه‌گر اعلام شده است (کوشا، ۱۳۸۴، ص ۶۳).

هرچند در فقه و قانون مدنی به صراحت به این مفهوم حسن نیت اشاره نشده، لیکن توصیه اشخاص به صداقت، پرهیز از تقلب و تدلیس، بیانگر همین مفهوم حسن نیت در حقوق ایران است. در واقع حقوق ما به جای تأکید بر حسن نیت، ضمانت اجرای ضد آن، یعنی سوءنیت را در مورد کسی که رفتار و گفتار صادقانه ندارد، بیان می‌کند. آیات ۸۵ اعراف، ۱۵۲ انعام و ۸۵ هود، بر نفی کم‌فروشی، استفاده درست از پیمانان و توزین دقیق کالا صراحت دارد. این آیات اشخاص را به درستکاری در معاملات و خودداری از به‌کاربردن خدعه دعوت می‌کند. در فقه

نیز تصریح، تدلیس و پوشاندن عیب سوء نیت محسوب می‌شود و ضمانت اجرای آن، بطلان و یا ایجاد حق فسخ است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۶، ۱۳).

۲.۲. حسن نیت در مرحله اجرای قرارداد

حسن نیت در اجرای قرارداد به معنای رفتار صادقانه در اجرای تعهدات قراردادی است. حسن نیت ایجاب می‌کند متعاملین تعهدات قراردادی را با صداقت انجام دهند و از نیرنگ و غش بپرهیزند (انصاری، ۱۳۸۸، ص ۱۵۸). حسن نیت در اجرای قرارداد در دو مرحله تفسیر قرارداد و اجرای تعهدات قراردادی مطرح می‌گردد:

الف) حسن نیت و تفسیر قرارداد. متعاملین نمی‌توانند تمام جزئیات را در قرارداد پیش‌بینی کنند. آنان در اجرای قرارداد به اندازه زمان وقوع قرارداد از خود حسن نیت نشان نمی‌دهند؛ بنابراین قرارداد را باید تفسیر و تکمیل کرد. حسن نیت در تفسیر قرارداد دو نقش مهم و متمایز دارد. حسن نیت ایستا مفاد تعهدات قرارداد را حتی فراتر از عبارات مندرج در قرارداد مشخص می‌سازد و در نقش پویای خود تمامیت روح قرارداد را حفظ کرده، از تفسیر قرارداد به تعدیل آن می‌رسد.

- **حسن نیت ایستا.** حسن نیت در ایفای نقشی مشابه با انصاف، تعهدات قراردادی را مشخص می‌سازد. تفسیر قرارداد به معنای یافتن قصد واقعی متعاملین به عنوان قانون حاکم طرفین است، ولی اغلب در این موارد قصد مشترک وجود ندارد و مطلوب دو طرف مشخص نیست؛ به همین دلیل ماده ۲۲۰ قانون مدنی متعاملین را علاوه بر اجرای مفاد صریح قرارداد به کلیه نتایجی هم که به موجب عرف و عادت یا به موجب قانون از عقد حاصل می‌شود، ملزم می‌داند. در اینماده برخلاف قانون مدنی فرانسه، انصاف ذکر نشده است. حقوق دانان فرانسه به دلیل ارتباط نزدیک انصاف با حسن نیت، قرارداد را با تمسک به حسن نیت تفسیر می‌کنند.

- **حسن نیت پویا.** در کارکرد دیگر، حسن نیت در تأمین تداوم و استمرار روح قرارداد، مفاد آن را مطابق آنچه که متعاملین در هنگام وقوع قرارداد مد نظر داشته‌اند، تفسیر می‌کند. در واقع حسن نیت با ابزار تفسیر، تعهدات قراردادی را تعدیل می‌کند. به همین دلیل، از آن به تفسیر پویا یاد می‌شود که در آن متعاملین زندانی مفاد توافق نمی‌شوند. برای مثال در قراردادهای مستمر، با تغییر شرایط، مطلوب متعاملین دگرگون می‌شود. حسن نیت به آنچه که بوده یا هست توجه نمی‌کند، بلکه با رفع بی‌عدالتی قرارداد را با وضع موجود تطبیق می‌دهد، زیرا قرارداد را نه مبادله صرف دو اراده، بلکه مبادله دو مال می‌دانند. وفای به قرارداد ایجاب می‌کند ارزش مبادله شده در زمان انعقاد قرارداد و اجرای آن برابر باشد. پس باید برابری اشخاص را به برابری اموال مبادله شده تغییر داد. در این تفسیر الزامات برتری مانند حسن نیت، برابری، عدالت

و موازنه مدنظر قرار می‌گیرد (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۵). همچنین به استناد تفسیر مبتنی بر حسن‌نیت، در صورت ابهام مفاد قرارداد که از عمل مشروطه نشئت می‌گیرد، قرارداد به نفع مشروط‌علیه و به ضرر مشروطه تفسیر می‌شود و به جای تفسیر لفظی قرارداد، از ضعیف‌تر حمایت می‌گردد (تورنو، ۱۹۹۵، ص ۵).

در حقوق ما دادرسی نمی‌تواند به‌طور مستقیم به انصاف یا اجرای باحسن‌نیت قرارداد استناد نماید، زیرا در حقوق ما اصل احراز قصد مشترک دو طرف قرارداد است و قانون و عرف نیز قصد مشترک آنان را تکمیل یا بیان می‌کنند. باوجود این، انصاف و حسن‌نیت نقش مهمی در تکمیل قرارداد دارند و نقش واقعی و پنهانی آن را نمی‌توان در حقوق ما انکار کرد. «بنابراین دادرسی می‌تواند آنچه را رفتار انسانی با حسن‌نیت و منصف می‌بیند، زیرعنوان «شرط ضمنی و شرط بنایی» در عقد اجرا کند و از اتهام تحریف قرارداد نیز به دور ماند». این اختیار دادرسی محدود و مشروط است و همین جلوی سوءاستفاده احتمالی دادرسی و تحمیل تعهداتی مغایر با قصد مشترک دو طرف قرارداد و تحمیل تعهداتی مغایر با آن را می‌گیرد (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ص ۵۷). در این مورد می‌توان به ماده ۱۷۹ قانون دریایی اشاره کرد که به دادگاه اجازه می‌دهد اگر شرایط قرارداد را ناعادلانه بداند، با درخواست یکی از طرفین، مفاد آن را تغییر دهد و یا آن را باطل اعلام کند. از سوی دیگر باید به مفاد ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی اشاره کرد که در تفسیر قانون علاوه بر سایر مبانی به رعایت لزوم حسن‌نیت اشاره کرده است (انصاری، ۱۳۸۸، ص ۱۸۷).

ب) اجرای قرارداد. حسن‌نیت در طول اجرای تعهدات قراردادی، برای داوری رفتار متعاملین، یک معیار نوعی با عنوان متعامل خوب و دلسوز را همانند پدر دلسوز خانواده ارائه می‌دهد. حسن‌نیت در این مفهوم به معنای جهل به واقعیت و اعتقاد ذهنی، شخصی و روانی نیست، بلکه اجرای باحسن‌نیت قرارداد به معنای رفتار مثبت و فعالانه در طول قرارداد است که هم جنبه مثبت حسن‌نیت و هم جنبه منفی آن را دربرمی‌گیرد.

- **جنبه مثبت.** در نقش مثبت، حسن‌نیت یک قاعده رفتاری برای ارزیابی رفتار متعاملین ارائه می‌دهد. تعهد به صداقت ایجاب می‌کند متعاملین تعهدات قراردادی را با صداقت و دلسوزی انجام دهند. ایفای باحسن‌نیت قرارداد به معنای گفتار و رفتار صادقانه در اجرای تعهدات قراردادی است (انصاری، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷). متعهد باید وفای به عهد کند و از فریبکاری و نیرنگ و تقلب پرهیزد و موانع وفای به عهد را از پیش رو بردارد. حسن‌نیت فقط برای متعهد تکلیف تعیین نمی‌کند، بلکه متعهدله نیز باید در اجرای تعهدات قراردادی با حسن‌نیت رفتار کند. حسن‌نیت برای متعهدله تعهد به همکاری ایجاد می‌کند و او را ملزم می‌سازد در اجرای تعهدات قراردادی با متعهد همکاری کند و از اعمالی که اجرای تعهد را دشوار یا پرهزینه

می‌کند، بهره‌یزد(مالوری و آیس، ۱۹۹۵، ش ۶۲۲). این معنای بند ۳ ماده ۱۳۴ق.م.ف. است که بیان می‌دارد: «قراردادها باید با حسن نیت اجرا شود».

ماده ۲۷۹ قانون مدنی در بیان تعیین و تسلیم مصداق کلی، اجرای با حسن نیت تعهد را بیان می‌کند. به موجب آن اگر مصداق کلی زیاد باشد، متعهد در انتخاب مصداق آن آزاد است، لیکن حسن نیت ایجاب می‌کند که متعهد مصداق معیوب را تحویل ندهد (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ص ۵۰). ماده ۲۷۷ قانون مدنی در اعطای مهلت عادلانه به بدهکار ناتوان، و تقسیط دین از مصادیق تأثیر انصاف و حسن نیت است.

- **جنبه منفی.** متعاملین نه تنها باید تعهدات را با صداقت انجام دهند، بلکه باید از سوء نیت یعنی فریبکاری و نیرنگ بهره‌یزند؛ وگرنه با ضمانت اجراهای سنگینی مواجه می‌شوند. برای مثال تلاش بدهکار فریبکار در فرار از دین، جرم محسوب می‌شود و اگر انتقال‌گیرنده نیز در سوء نیت او همداستان باشد، معامله آنان در مقابل بدهکار قابل استناد نیست. این ضمانت اجرا یکی از آثار مهم سوء نیت در انجام معامله است. همچنین تلف مبیع قبل از قبض موضوع ماده ۵۸۷ قانون مدنی و تعهد فروشنده بر رد ثمن مبتنی بر عدالت معاوضی و رعایت حسن نیت در اجرای قرارداد است که منسوب به اراده ضمنی طرفین و طبیعت معاوضه می‌شود. در قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ش سوء نیت بیمه‌گذار و ضمانت اجرای آن بیان شده است. برای نمونه، مبنای ضمانت اجرای دروغگویی، قصد تقلب و اعلام‌های نادرست، تشدید خطر و تغییر موضوع بیمه، لزوم رعایت حسن نیت است.

گفتار سوم - حسن نیت در کلام حقوق دانان و حقوق موضوعه

برای آگاهی از موقعیت حسن نیت در حقوق موضوعه، ضروری است جایگاه آنرا از دیدگاه حقوق دانان و قوانین موضوعه بررسی کنیم.

۱. نظریه حقوق دانان

حقوق دانان نظریه‌های متفاوتی درباره حسن نیت دارند. برخی به وجود این اصل در قانون مدنی اعتقاد دارند و برخی دیگر با استناد به احکام غصب و معاملات فضولی و خودداری قانون‌گذار از اقتباس اصل حسن نیت، برای آن به غیر از موارد استثنایی جایگاهی قائل نیستند. نظریه‌های حقوق دانان را به شرح زیر می‌توان ارائه کرد:

الف) مصطفی عدل ماده ۲۲۰ قانون مدنی را مصداق حسن نیت می‌داند. به نظر وی در این ماده، قانون‌گذار می‌خواهد عقد با حسن نیت و مطابق قصد طرفین اجرا شود، در غیر اینصورت متعاملین را به کلیه نتایج آن، حتی نتایجی که به موجب عرف و عادت حاصل می‌شود و در

عقد تصریح نشده، ملزم نمی‌کرد (عدل، ۱۳۷۳، ص ۱۳). در راستای این استدلال برخی اجرای با حسن نیت قرارداد را از دیگر مواد قانون مدنی، از جمله موادی که بر حاکمیت عرف در تفسیر قرارداد تأکید دارد مانند مواد ۲۲۴، ۲۲۱، ۲۲۰ و ۲۲۵ قانون مدنی، استنباط می‌کنند (شهیدی، ۱۳۷۹، ص ۲۷۵). مطابق این استدلال، هرچند در حقوق ایران اصلی با نام حسن نیت در قراردادها وجود ندارد، با وجود این با مطالعه مقررات درباره حسن نیت در حقوق کشورهای خارجی، می‌توان عرف و عادت را که معیار تعیین روابط قراردادی در حقوق ایران است، جانشینی برای حسن نیت دانست (شهیدی، ۱۳۸۲، ش ۷۴).

مطابق نظر دیگر، رفتار با حسن نیت معمولاً همان رفتار معقول و متعارف است و حسن نیت و عرف در بیشتر موارد به نتایج یکسان می‌رسند. مطابق این استدلال، فایده اصل حسن نیت هماهنگی اجرای قانون و تعهدات قراردادی با مقتضیات عدالت و انصاف است و به دلیل اینکه حسن نیت معنای دقیق و روشنی ندارد، قرار دادن این مفهوم مبهم را در اختیار دادرسان ناشایسته درست نمی‌داند. زیرا امکان دارد به سوءاستفاده یا تبعیض منجر شود، بنابراین کارایی و قبول چنین اصلی در وضع کنونی حقوق ایران محل تردید است (صفایی، ۱۳۸۴، ص ۴۷).

ب) به اعتقاد یکی از حقوق دانان، در قانون مدنی ایران نصی مشاهده نمی‌شود که به موجب آن حسن نیت معیار اعتبار اعمال حقوق قرار بگیرد؛ با وجود این روح و مفاد قوانین ما به خصوص ماده ۹۷۵ قانون مدنی بر این معنا دلالت دارد. این ماده از قانون مدنی قراردادهای برخلاف اخلاق حسنه را فاقد ضمانت اجرا می‌داند و شکی وجود ندارد قراردادی که با سوء نیت واقع می‌شود، برخلاف اخلاق حسنه است؛ بنابراین از قرارداد با سوء نیت حمایت حقوقی نمی‌شود و از ماده ۹۷۵ قانون مدنی می‌توان چنین برداشت کرد که اعمال حقوقی باید با حسن نیت واقع شود (امیری قائم مقامی، ۱۳۵۱، ص ۴۹).

ج) برخی برای اجرای قاعده حسن نیت در قراردادها، به بررسی و مقایسه ماده ۲۱۹ قانون مدنی ایران با ماده ۱۱۳۴ قانون مدنی فرانسه می‌پردازند. نویسندگان قانون مدنی در تدوین این ماده، بند سوم ماده ۱۱۳۴ را اقتباس نکرده‌اند، لیکن این سهو در ترجمه و اقتباس را نمی‌توان به معنای طرد نظریه حسن نیت در اجرای قرارداد دانست. اعمال حسن نیت توسط متعهد و متعهدله واجب است. رعایت حسن نیت از سوی متعهد، به این معناست که باید نسبت به مفاد قرارداد با وجود مشکلات کاملاً وفادار بمانند و در رفع مشکل اهتمام ورزند. اجرای حسن نیت متضمن آن است که متعهد از فریبکاری و تقلب در اجرای تعهد خودداری کند. متعهدله هم باید با حسن نیت رفتار کند و از انجام اعمالی که انجام تعهد را دشوار می‌سازد، خودداری ورزد و از تحمیل هزینه‌های اضافی بر متعهد اجتناب نماید، همچنین اجرای با حسن نیت عقد در برخی قراردادها متضمن همکاری مستمر متعاملین است؛ برای مثال با هنرپیشه‌ای جهت ایفای

نقش در فیلمی قرارداد بسته می‌شود. حسن نیت در اجرای مفاد قرارداد ایجاب می‌کند با کارگردان همکاری مستمر داشته باشد و تمرینات لازم را جهت ایفای مناسب نقش انجام دهد (درودیان، ۱۳۸۱، ص ۱۷۱).

۵) یکی از حقوق دانان حسن نیت را «وضع فکری کسی که اقدام به عمل حقوقی از روی اشتباه می‌کند و تصور می‌کند که عمل او بر وفق قانون است و حال اینکه موافق قانون نیست و مقنن در مقابل عواقب زیان‌آور آن عمل حقوقی در حدود معینی او را حمایت می‌کند» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶، الف)، ص ۲۱۵). به نظر وی و طی به شبهه در مواد ۱۱۶۴ و ۱۱۶۵ قانون مدنی مصداق بارز حسن نیت است، زیرا واطی، طبق تعریف حسن نیت، آگاه از نقص عمل خود نبوده، برعکس عمل خود را درست می‌داند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۰). در نظر وی به غیر از موارد استثنایی، حسن نیت پذیرفته نشده و به همین دلیل قانون‌گذار در مواد ۳۰۱ به بعد قانون مدنی، ضمانت اجرای متناسب با فقه امامیه را تعیین کرده و با وجود اینکه این مواد از قانون مدنی فرانسه اقتباس شده، ضمانت اجرای آن را با فقه امامیه سازگار کرده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶، ب)، ص ۱۵۰ به بعد). بنابراین قانون‌گذار ایران در قانون مدنی (وطی به شبهه) و قانون امور حبسی (ماده ۱۰۰) به طور استثنایی و ضرورتاً حسن نیت را پذیرفته است و در سایر موارد حسن نیت در قانون مدنی جایگاهی ندارد. برای مثال در ماده ۱۰۳۶ قانون مدنی که از ماده ۹۲ قانون مدنی سویس اقتباس شده، با صراحت از استناد به حسن نیت خودداری شده است. در بحث غصب هیچ‌گونه توجهی به حسن نیت نشده و حسن نیت یا سوء نیت متصرف تأثیری در مسئولیت وی در برابر مالک ندارد. وی در تألیف دیگر خود با تفصیل بیشتر در نظر در خصوص اصل حسن نیت در حقوق ایران ابراز می‌دارد: به اعتقاد وی در برخی از قوانین که ریشه در فقه امامیه دارد، به اصل حسن نیت، یعنی تصور اشتباه به صورت استثنایی، توجه شده است؛ زیرا در فقه امامیه اصلی به نام حسن نیت وجود ندارد و به همین دلیل قانون‌گذار در تدوین مواد و اقتباس آن از حقوق فرانسه و سویس، در مواد ۳۰۱ به بعد و ماده ۱۰۳۶، مفهوم حسن نیت را نادیده گرفته و این در جهت گرایش به فقه بوده است. مصادیق حسن نیت در قانون مدنی محدود است، لیکن رونق اقتصاد و توسعه ارتباطات و دشواری‌های مدیریت جامعه و حل و فصل دعاوی و اختلافات زمینه را برای پذیرش حسن نیت هموار می‌سازد. برخی از قوانین در این دوره مانند ماده ۱۴۹ و ۱۵۶ قانون ثبت و ماده ۶ قانون صدور چک مصوب ۱۳۴۴ش بر اساس حسن نیت وضع شده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۰ به بعد).

۲. حسن نیت در حقوق موضوعه

برای بیان جایگاه حسن نیت در حقوق ایران، لازم است مصادیق حسن نیت در قوانین موضوعه بررسی شود. پس از این بررسی می‌توان گفت آیا توجه نداشتن قانون‌گذار به حسن نیت متصرف به معنای طرد اصل حسن نیت در حقوق ایران است و یا از عدم اقتباس بند ۳ ماده ۱۱۳۴ قانون مدنی فرانسه و درج نشدن آن در ماده ۲۱۹ قانون مدنی، نفی حسن نیت در قراردادها استنباط می‌شود؟

الف) ماده ۳۰۵ قانون مدنی. تصرف با حسن نیت متضمن آن است که متصرف بتواند هزینه‌های اداره مال را از مالک مطالبه کند. اگر شخصی مال غیر را با ناآگاهی بر تعلق آن به غیر خریداری کند، ضامن عین و منافع است و حق ندارد هزینه‌های اداره را مطالبه نماید. با این حال قانون‌گذار در ماده ۳۰۵ قانون مدنی حسن نیت متصرف را مدنظر قرار داده، برای او حق مطالبه هزینه‌های نگهداری مال را شناخته است. حکم این ماده با تغییر از ماده ۱۳۸۱ قانون مدنی فرانسه اقتباس شده است. این ماده حتی به متصرف آگاهی عدم استحقاق خود، اجازه مطالبه هزینه‌های نگهداری را می‌دهد. ماده ۳۰۵ قانون مدنی، حسن نیت متصرف یعنی تصور اشتباه وی را مبنای مطالبه هزینه‌های نگهداری مال غیر قرار داده است. این ماده یکی از مصادیق مهم حسن نیت در قانون مدنی در باب تصرف مال غیر است.

ب) ماده ۷ قانون ثبت شرکت‌ها. سمت نماینده و حدود اختیار وی، برای آگاهی عموم به اداره ثبت شرکت‌ها اعلام و در روزنامه رسمی چاپ می‌شود. تغییرات راجع به نمایندگان نیز باید به آن اداره اعلام گردد و تا وقتی این تغییر اعلام نشده، اعمال نماینده سابق معتبر است. پس حتی اگر در عمل نماینده یا مدیر شرکت تغییر یابد ولی این تغییر به اداره ثبت شرکت‌ها اعلام نگردد، اعمال مدیر سابق در مقابل شرکت قابل استناد است. ماده ۷ قانون ثبت شرکت‌ها در حمایت از اشخاص ثالث، ضمن اعلام اعتبار مدیران قبلی، با مفروض دانستن حسن نیت اشخاص، شرط بی‌اعتباری اعمال مدیران معزول را اثبات (سوءنیت) آگاهی ثالث از این تغییر اعلام می‌کند.

ج) ماده ۴۰ قانون دریایی. فرمانده کشتی به نمایندگی از مالک کشتی در حدود اختیارات خود می‌تواند برای تأمین احتیاجات واقعی از نظر حفظ کشتی یا امکان ادامه سفر، قراردادهایی منعقد کند. مطالبات ناشی از قراردادهایی که فرمانده کشتی با اشخاص ثالث می‌بندد، حق ممتاز محسوب می‌شود. با وجود این، مطابق بند ۵ ماده ۲۹ قانون دریایی مصوب ۱۳۴۳ش، اگر اشخاص ثالث آگاه باشند و یا با دقت معمولی بتوانند اطلاع حاصل کنند که انجام آن نوع اعمال حقوقی در حدود اختیار فرمانده کشتی نیست و وی مجاز به اقدام نبوده است، مطالبات آنها حق ممتاز محسوب نمی‌شود. در ماده ۴۰ همین قانون، قانون‌گذار به صراحت از مفهوم

حسن نیت استفاده کرده و با مفروض دانستن حسن نیت اشخاص، یکی از مصادیق تعمیم نیافتن مقررات فصل دوم قانون دریایی به سایر موارد را حسن نیت نداشتن طلبکار اعلام کرده است: «... به استثنای مواردی که از مالک به طور غیرقانونی خلع ید شده و یا طلبکار حسن نیت نداشته باشد».

د) قانون صدور چک. ماده ۶ قانون صدور چک مصوب چهارم خرداد ۱۳۴۴ با اشاره به حسن نیت صادرکننده چک بیان می‌کند: «در کلیه موارد مذکور در بالا هر گاه صادرکننده چک حسن نیت خود را به اثبات برساند، تعقیب موقوف می‌گردد. حسن نیت وقتی ثابت می‌شود که صادرکننده چک ظرف ۱۰ روز از تاریخ اطلاع از شکایت کیفری وجه آن را نقداً به دارنده چک بپردازد یا به منظور پرداخت به دارنده چک در صندوق دادگستری تودیع نماید و یا موجبات قابل پرداخت بودن آن را در بانک محال‌علیه فراهم ساخته و گواهی بانک را در همان مدت به مرجع رسیدگی تسلیم نماید».

ه) قانون تجارت الکترونیکی. ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی مصوب هفده دی ۱۳۸۲، رعایت لزوم حسن نیت در تفسیر قانون را لازم می‌داند و ماده ۳۵ آن لزوم رعایت حسن نیت در معاملات را بیان می‌کند.

و) قانون بیمه. در قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ش، رعایت حسن نیت و پرهیز از سوءنیت، در مرحله انعقاد و اجرای تعهدات با ذکر مصادیق سوءنیت بیان شده‌است. بیمه‌گذار در قرارداد بیمه باید با حسن نیت اقدام کند و بدون سوءنیت باشد، وگرنه نمی‌تواند از بیمه‌گر حمایت مورد توافق را درخواست نماید. اگر بیمه‌گذار با سوءنیت اقدام کند و تقصیر یا تقلبی مرتکب شود، با ضمانت اجرای سنگینی مانند بطلان قرارداد بیمه و تعلق اقساط بیمه به بیمه‌گر مواجه می‌شود. مواد ۱۱، ۱۲ و ۱۳ قانون بیمه در اظهار نادرست، قصد تقلب بیمه‌گذار و دروغ‌گویی و نیز ماده ۱۶ همان قانون در تشدید خطر و تغییر وضعیت موضوع بیمه، بر مبنای حسن نیت و سوءنیت بیمه‌گذار توجیه می‌شود؛ به همین دلیل در قرارداد بیمه باید کمال حسن نیت رعایت شود (کوشا، ۱۳۸۴، ص ۶۰).

ز) قانون تجارت. ماده ۱۵۴ قانون تجارت درباره حسن نیت دریافت کننده وجه بیان می‌دارد که هرگاه وجهی برخلاف حکم فوق تأدیه گردد، شریک با مسئولیت محدود تا معادل وجه دریافتی، مسئول تعهدات شرکت است؛ مگر در موردی که با حسن نیت و به اعتبار بیلان مرتبی وجهی گرفته شده باشد. اقدام با حسن نیت در این ماده الزامات قانونی را تعدیل می‌کند. در مواد ۳۹۶، ۳۹۷ و ۳۹۹ قانون تجارت، حسن نیت به معنای جهل و نیز به معنای رفتار صادقانه به کار رفته‌است. به موجب آن اگر اشخاص در معامله با قائم‌مقام تجاری از تحدید اختیار یا از دست دادن سمت وی آگاه نباشند، معامله درست و معتبر خواهد بود.

ح) در مواد ۱۱۶۵، ۱۱۶۴ و ۱۱۶۶ قانون مدنی، تصور نادرست شخص، یعنی ناآگاهی وی به وجود مانع و یا تصور اشتباه وی، باعث می‌شود به جای اجرای احکام شدید زنا و نسب نامشروع، طفل متولد از وطی به شبهه به شخص مشتبه و شخص جاهل ملحق گردد.

ط) در ماده ۳۷ قانون امورحسبی مصوب ۱۳۱۹ش و ماده ۵ قانون تصدیق حصر وراثت مصوب ۱۳۰۹ش در تسلیم مال یا پرداخت دین به وارث ظاهری، و ماده ۳۸ قانون اعسار مصوب ۱۳۱۳ش در پرداخت دین به طلبکار ظاهری، حسن نیت سبب سقوط تعهد می‌شود.

ی) برخی ماده ۶۸۰ قانون مدنی را مصداق حسن نیت در قانون مدنی می‌دانند، لیکن باید توجه داشت که رسیدن خبر عزل به وکیل، شرط تحقق فسخ و یا شرط قابلیت استناد در مقابل وکیل است. باوجوداین، نظریه برخی از فقها را می‌توان مصداق حسن نیت دانست؛ با این توضیح که در فقه نظریه‌های متفاوتی در خصوص عزل وکیل وجود دارد. برخی معتقدند که موکل باید عزل را به وکیل اعلام کند و حتی عزل با اشهد را کافی نمی‌دانند. با این همه بر این باورند که شاهد عزل نمی‌تواند با وکیل معامله کند و معامله وی را محل اشکال می‌دانند (علامه حلی، بی‌ناص، ۲۳۲).

ک) **قانون دریایی**. در ماده ۹۶ مکرر ۱ قانون دریایی ایران مصوب شانزده آبان ۱۳۹۱، به‌صراحت از مفهوم حسن نیت استفاده شده است. این ماده فرمانده کشتی را در غیاب مالک، نماینده وی می‌داند. فرمانده در حدود اختیارات می‌تواند اقدامات لازم را برای حفظ کشتی و سفر دریایی انجام دهد. ایجاد محدودیت در این نمایندگی در مقابل اشخاص ثالثی که با حسن نیت اقدام نموده‌اند، قابل استناد نیست.

نتیجه

هرچند به نظر می‌رسد، نص صریح مقررات غصب و معامله نسبت به مال غیر در قانون مدنی با حسن نیت منافات دارد و نمی‌توان برای آن جایگاهی در حقوق ایران در نظر گرفت، ولی نقش کم‌رنگ و انتقادآمیز حسن نیت در باب مالکیت را نمی‌توان به معنای نفی اثر حسن نیت در حقوق ایران تعبیر کرد. در تصرف اموال، نقش حسن نیت در مطالبه هزینه‌های اداره مال از مالک و امکان رجوع متصرف جاهل به فروشنده فضولی برای مطالبه ثمن و سایر هزینه‌ها محدود می‌شود. از سوی دیگر سفارش معصوم (ع) در عمل به‌ظاهر ناشی از تصرف، و درستی اعتماد به آن در داد و ستد، وقتی معنا می‌یابد که ضمانت اجرای این سفارش، حمایت کامل از

۱. «إذا عزل الموکل الوکیل او علمه العزل انغزل اجماعاً، فان لم یعلمه بل اشهد علی عزله فان کان مع امکان الاعلام لم ینعزل. و هل یجوز لشاهد العزل الشراء من الوکیل، فیه نظر».

شخصی باشد که با اعتماد به تصرف، عمل حقوقی انجام داده است؛ وگرنه سفارش به عمل و رها کردن شخص در هنگام روشن شدن خلاف آن ظاهر و تحمیل شدیدترین ضمانت اجراها به وی، نوعی نقض غرض محسوب می‌شود.

در دیگر موارد، مفهوم حسن نیت و مصادیق آن در حقوق موضوعه به معنای جهل و نیز آگاهی به کار رفته است. حسن نیت به صراحت در ماده ۴۰ قانون دریایی ایران مصوب ۱۳۴۳ش، ماده ۱۵۴ قانون تجارت، ماده ۹۶ مکرر ۱ قانون دریایی ایران مصوب ۱۳۹۱ش آمده و مصداق آن به معنای جهل و علم و ضد آن به معنای دروغ و نیرنگ در قانون موضوعه زیاد به کار رفته است. از این مقررات استنباط می‌شود که حسن نیت به معنای گفتار و رفتار صادقانه در تفسیر و اجرای قراردادها کاربرد دارد. در این خصوص می‌توان به ماده ۲۷۹ قانون مدنی به عنوان یکی از مصادیق اجرای باحسن نیت قرارداد اشاره کرد.

حاکمیت صداقت در روابط قراردادی ایجاب می‌کند، اشخاص رفتار و گفتار صادقانه داشته باشند و تعهدات با حسن نیت اجرا شود. با استقرا در مصادیق حسن نیت در حقوق موضوعه می‌توان به وجود این اصل در حقوق ما به خصوص در قراردادها دست یافت. حسن نیت را می‌توان مبنای بسیاری از مقررات دانست. با وجود این باید اذعان داشت که به نقش والای حسن نیت در حقوق توجه کافی نشده و تلاش در خور تقدیر دکترین برای رفع این خلأ، تاکنون ره به جایی نبرده‌است. این رویه نمی‌تواند تداوم یابد، زیرا امروزه جامعه حقوقی بیش از پیش به نقش والای حسن نیت نیازمند است.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. امیری قائم مقام عبدالحمید (۱۳۵۱). *نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی*. ش ۱۲، انقضای نمایندگی ارادی و مسأله وکالت غیرقابل عزل.
۲. انصاری علی (۱۳۸۲). *حسن نیت در اعمال حقوقی*. رساله دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.
۳. انصاری علی (۱۳۸۸). *تنوری حسن نیت در قراردادها*. انتشارات جنگل، چاپ اول.
۴. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸). *حقوق تعهدات*. انتشارات گنج دانش، چاپ هشتم.
۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۶). *ترمینولوژی حقوق*. چاپ هشتم، گنج دانش.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۶). *حقوق اموال*. انتشارات گنج دانش، چاپ چهارم.
۷. درودیان حسعلی (۱۳۸۱). *جزوه درسی حقوق مدنی دانشکده حقوق و علوم سیاسی*.
۸. رشوند ملی، مصطفی، *کاربرد اصل حسن نیت و آثار آن در انعقاد اجرا و نقش آن در تفسیر قراردادها*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۷۷، دانشگاه آزاد واحد مرکز.
۹. شهیدی، مهدی (۱۳۷۹). *حقوق مدنی*. اصول قراردادها و تعهدات، چاپ اول، انتشارات عصر حقوق.
۱۰. شهیدی، مهدی (۱۳۷۶). *حقوق مدنی*. آثار قراردادها و تعهدات.
۱۱. صفای سید حسین و همکاران (۱۳۸۴). *حقوق بیع بین الملل*. چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران.

۱۲. عدل، مصطفی (منصور السلطنه) (۱۳۷۳). انتشارات بحرالعلوم. چاپ اول.
۱۳. علامه حلی (بیتا). تحریر الاحکام چاپ سنگی دو جلدی.
۱۴. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۴). عقود معین. ج ۱، چاپ ششم، شرکت انتشار.
۱۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶). قواعد عمومی قراردادها. شرکت انتشار، ج ۳، چاپ دوم.
۱۶. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶). قواعد عمومی قراردادها. ج ۵، چاپ دوم، شرکت انتشار.
۱۷. کوشا ابوطالب (۱۳۸۴). فصلنامه دیدگاه حقوقی. دانشکده علوم قضایی، مقاله اصل حداکثر حسن نیت در معاملات بیمه، ش ۳۷ و ۳۸.
۱۸. موسوی بجنوردی، محمد (۱۳۷۶). قاعده اقدام. فصلنامه دیدگاههای حقوقی، شماره دوم.

ب) خارجی

- 1-Becquart j, (1928), les mots à sens multiples dans le droit civil français, puf.
- 2-Cornu Gérard, (1992), Vocabulaire juridique, puf. 3e édition.
- 3-Faure Jules, (1936), justacausa et bonne foi, Lausanne.
- 4-Ghestin Jacques, (1971), la notion d'erreur dans la droit positif actuel, lgdj.
- 5-Ghestin, Jacques, (1993), Traité de droit civil, la formation du contrat, 3e éd., LGDJ.
- 6-Le Tourneau Philippe, (1995), Encyclopédie Dalloz, T3, Bonne foi.
- 7-Malaurie Ph et Aynes L, (2003), Droit civil, Les biens, Defrénois.
- 8-Malaurie philippe et Aynes Laurent, 1988, Cours de droit civil, Les contrats spéciaux, cujas, 2e éd.
- 9-Ripert G, (1949), La règle moral dans les obligations civiles, 4e édition, lgdj.
- 10-Terré. F et Simler. Ph, (2002), Droit Civil, Les biens, précis Dalloz, 6. éd.
- 11-Vanel Marguerite, 1976, Encyclopédie, Dalloz, Civil, propriété.
- 12-Voin Robert, (1939), La Bonne foi, L.G.D.J.
- 13-Weill Alex, Droit Civil, (1974), Les biens, Dalloz, 2 ed, Paris.